

VALDIS TĒRAUDKALNSREFORMĀTU TRADĪCIJA
LATVIJAS TERITORIJĀ 20. GADSIMTĀ¹

Reformātu vēsture un tās gaitā veidojušos reliģiski filozofisko ideju aploces Latvijā nav bieži aplūkots temats, jo Ulriha Cvinglija un Žana Kalvina sekotāju skaits Latvijā nekad nav bijis liels. Tāpēc nav jābrīnās par kļūdām tūrisma ceļvežos, kur Vecrīgas panorāmā atpazīstamā Reformātu baznīca dažkārt tiek saukta par Reformatoru baznīcu.²

Reformātus un luterāņus vieno piederība pie 16. gs. pilsētu reformācijas atzara, kas attīstījās kopsolī ar pilsētnieku prasībām pēc egalitārākām reliģijas formām, tomēr idejiski abi protestantisma virzieni ir atšķirīgi. Lutera uzskati bija tuvāki tradicionālai viduslaiku izpratnei. Kā norāda vēsturnieks Heiko Obermans, "Cvinglijs ieklausījās Svētajos Rakstos ar jaunu pieeju, ar asu sociālā taisnīguma izjūtu (..) Luters arī ieklausījās Svētajos Rakstos novatoriski, tomēr viņa Reformācijas pieredze bija eshatoloģiska. Viņa priekšstati par velnu, rauģoties no Apgaismības perspektīves, viņu padara par viduslaicīgu."³

Reformātiem mūsu zemē ir sena vēsture – Rīgā pirmā reformātu draudze reģistrēta 1590. gadā. Tā saviem dievkalpojumiem izmantoja Jēkaba baznīcu.⁴

Kurzemes hercogistē reformāti parādījās ap 1645. gadu. Pateicoties viņu ticības līdzgaitnieci hercogienei Luizei Šarlotei, reformāti 17. gadsimtā brīvi varēja pulcēties uz dievkalpojumiem Jelgavas pils reformātu zālē. Muižnieki baidījās iesaistīt savā ticībā zemniekus, jo reformātu draudzes bija neatkarīgas un līdz ar to arī pastāvēja iespēja, ka zemnieki varētu baudīt lielāku brīvību. Šis ir būtisks faktors, lai saprastu, kāpēc arī vēlākos gadu desmitos baltvācu

¹ Raksta pamatā ir 2. Latviešu zinātnieku kongresā (Rīgā, 2001. gada 15. augustā) nolasītais referāts.

² Sk., piem.: Naumova, S., ed. *Rīga. A City to Discover*. Rīga: Madris, 2001, p. 4.

³ Oberman, H.A. *The Reformation. Roots and Ramifications*. Grand Rapids: W.B. Eerdmans Publishing Co., 1994, p. 199.

⁴ Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2000, 140. lpp.

reformāti neizvērsa aktīvu misionārismu latviešu vidū. Ap 1666. gadu arī Liepājā, kur iebrauca holandiešu, vācu un skotu reformāti, privātos dzīvokļos sāka rīkot reformātu dievkalpojumus.⁵

Zviedru laikos Rīgas reformātu stāvoklis bija apdraudēts, jo karalis izdeva rīkojumu, ka neviens reformāts nevar iegūt Rīgas birģera statusu. Šo pavēli 1671. gadā papildināja edikts par to, ka pilsoņiem bērni jāaudzina atbilstoši *Confessio Augustana*.⁶ Agrīno protestantu vairākumam reliģijas brīvības principi bija sveši ne mazākā mērā kā katoļiem, un katra reliģiskā grupa savu ietekmi centās nodrošināt ar valsts varas palīdzību. Situācija kļuva labvēlīgāka līdz ar Vidzemes iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā. Pēteris Lielais atļāva reformātu (tāpat kā luterāņu) pastāvēšanu.⁷

Tagadējā Reformātu baznīca Rīgā, kas vienlaicīgi bija noliktava un dievnams, tika uzcelta 18. gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados. Rīgas reformāti pulcēja apgaismības laikmeta idejām simpatizējošus cilvēkus, starp kuriem minams, piemēram, grāmatizdevējs J. F. Hartknohs – I. Kanta, J. G. Herdera un citu filozofu darbu izdevējs.⁸

Jelgavas reformātu baznīca celta ar pārtraukumiem un ilgā laika posmā, pateicoties no Vācijas, Anglijas, Holandes un Šveices nākušiem ziedojumiem, tā iesvētīta 1740. gadā.⁹ 18. gadsimtā neliels reformātu skaits dzīvoja arī Latgalē.¹⁰

Reformāti, būdami reliģiska minoritāte, bija spiesti cīnīties par autonomiju no pilsētu luteriskajām konsistorijām. Kad 1824. gadā ģenerālgubernators Filips Pauluči izveidoja Krievijas evaņģēlisko baznīcu komiteju, reformāti deleģēja kā savu pārstāvi mācītāju Jakobu Baizi. Vienā no pirmajām sēdēm viņš ierosināja, ka pilsētas konsistorijai nav tiesības iejaukties draudzes iekšējās lietās, jo to nepieļauj draudzes satversme.¹¹

⁵ Juškevičs, K. *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga: Valsts papīru spiestuve, 1931, 434. lpp.

⁶ Dalton, D. H. *Urkundenbuch der evangelisch-reformirten Kirche in Russland*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1889, S. 123.

⁷ Abramowski, R. *Chronik der deutsch-reformierten Gemeinde in Riga*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1933, S. 15–16.

⁸ Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*, 140.–141. lpp.

⁹ Kallmeyer, T. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1890, S. 44–45.

¹⁰ Strods, H. *Latvijas katoļu baznīcas vēsture, 1075–1995*. Rīga, 1996, 173. lpp.

¹¹ Abramowski, R. *Chronik der deutsch-reformierten Gemeinde in Riga*, S. 55.

1830. gadā valdība Pēterburgas, Maskavas, Rīgas, Mītavas (tag. Jelgavas) reformātu draudžu lietas nodeva luterisko konsistoriju pārziņā, paredzot, ka tajās tiks iekļauti reformātu draudžu garīgie un laicīgie pārstāvji.¹²

Reformātu draudzes no 20. gadsimta sākuma līdz 1944. gadam: lēns noriets

19. un 20. gadsimta mija Rīgas reformātu vēsturē iezīmīga ar to, ka etniski līdz šim viendabīgajā draudzē izveidojās lietuviešu reformātu grupa. Rīgai kļūstot par nozīmīgu industriālu centru, pilsētā ieceļoja dažādu tautību imigranti, arī lietuvieši. Lietuviešu reformātu reliģiskā dzīve kļuva organizētāka, kad par Jelgavas reformātu draudzes mācītāju tika aicināts Oskars Kurnatovskis no Biržiem. 1895. gadā viņš, būdams no poļu – lietuviešu ģimenes, apmeklēja Rīgas lietuviešu reformātus. Tā kā epizodiskas vizītes neapmierināja lietuviešu reformātu vajadzības, Rīgas reformātu mācītājs Alfrēds Geists nolēma iemācīties lietuviski un kopš 1902. gada noturēja vienu vai divas reizes mēnesī dievkalpojumus lietuviešu valodā. Strauji augošā lietuviešu reformātu grupa attālinājās no vāciešiem un 1908. gadā izveidoja neatkarīgu draudzi.¹³

Baltijas guberņās latviešu reformātu skaits bija neliels – pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem 160 cilvēki.¹⁴

Spridze varēja rasties Liepājā, kur, pieaugot latviešu ekonomiskai ietekmei, abas latviešu luterāņu draudzes (Annas un Jaunliepājas draudzes) nebija vairs mierā ar anahronisko situāciju, ka mācītāju vēl abas Liepājas ģildes, pie kurām latvieši nepiederēja. Pieaugot neapmierinātībai, radās ideja dibināt reformātu draudzi. Tomēr konsistorija un iekšlietu ministrija beigu beigās 1909. gadā atļāva izveidot pašpārvaldi, un līdz ar to šī iecere netika īstenota.¹⁵

Latviešu reformātu draudze pastāvēja 19. gadsimtā Lietuvas teritorijā esošajā Nemunelijā, kur reformāti 1849. gadā bija saņēmuši atļauju noturēt katru ceturto svētdienu dievkalpojumus latviešu valodā.¹⁶ Neilgi pirms Pirmā

¹² Dalton, D.H. *Urkundenbuch der evangelisch-reformirten Kirche in Russland*, S. 46.

¹³ Abramowski, R. *Chronik der deutsch-reformierten Gemeinde in Riga*, S. 68–69.

¹⁴ Latviešu ticības. *Baznīca un Skola*. 1913, 17: 134. .

¹⁵ Latviešu draudžu pašvaldības lietā. *Rīgas Avīze*. 1909, Nr. 128.

¹⁶ Slavenas, M.G. Die Evangelisch-reformierte Kirche Litauens, 1915–1940. *Journal of Baltic Studies*. 2001, 32 (1): 79.

pasaules kara Jelgavas reformātu draudze pēc mācītāja O. Kurnatovska ierosinājuma piešķīra balsstiesības arī sievietēm.¹⁷ Šis fakts aplūkojams ne tikai kā piemērs baltvācu sieviešu pakāpeniskai emancipācijai, bet arī starptautiskā kontekstā, jo sākot no 19. gs. beigām reformātu tradīcijā aizsākās aktīvas debātes par sievietes lomu baznīcā. 1921. gadā pasaulē no aptuveni 6000 reformātu draudžu garīdzniekiem 67 bija sievietes.¹⁸

Pēc Pirmā pasaules kara reformātu draudžu dzīve turpināja attīstīties savrup no luterānisma, jo jaunizveidotā Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca sevi definēja kā konfesionālu baznīcu. Luterāņu garīdzniecība gan uzskatīja reformātus par sev radnieciskākiem kā citas konfesijas – 1926. gada mācītāju konferencē lemts, ka baznīcā nevar ļaut kā runātājiem piedalīties citu konfesiju garīdzniekiem, ja vien viņu konfesija neatrodas ūnijā ar luterāņu baznīcu. Kā piemērs pēdējam attiecību veidam minēti reformāti.¹⁹

Daudzi luterāņu garīdznieki droši vien bija informēti par ūnijas vēsturisko precedentu Prūsijā un ciešajām luterāņu un reformātu attiecībām cariskajā Krievijā. 1921. gada aprīļa sinodes pieņemtā likumprojektā par baznīcas stāvokli 4. paragrāfā, kurā nodalīti reliģiskie novirzieni, pirmajā kategorijā minētas evaņģēliski luteriskās un (autora izcēlums) reformātu baznīcas.²⁰

Tomēr pirmās Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā tā arī netika pieņemts visām reliģiskajām organizācijām kopīgs likums.

Līdzās Jelgavas un Rīgas draudzēm šajā laika posmā eksistēja arī Liepājas draudze,²¹ bet tai nebija savas baznīcas ēkas un tās loma bija minimāla. Trīsdesmitajos gados Baznīcas virsvalde, turpinot pirms Pirmā pasaules kara pastāvošo praksi, solīja izveidot reformātu nodaļu.²² Šī iecere palika nerealizēta.

¹⁷ *Jaunā Dienas Lapa*. 1911, Nr. 74.

¹⁸ Dirks-Blatt, H. The ordination of women to the ministry in the member churches of the World Alliance of Reformed Churches. *Reformed World*. 1985, 38 (8): 436.

¹⁹ Kā mācītāji paši skatās uz saviem amata pienākumiem. Grām.: *Baznīcas kalendārs 1927. gadam*. Rīga: Evaņģēliski luteriskās baznīcas virsvaldes izdevums, 94. lpp.

²⁰ Latvijas evaņģēliskās luterāņu draudžu priekšstāvju un mācītāju sinodes sēžu protokoli. Rīga: Latvijas Iekšējās misijas biedrība, 1921, 32. lpp.

²¹ Neanders, V. Vācu evaņģēliski luterisko draudžu struktūra Rīgā. Grām.: *800 gadi. Mūsu kopējā Rīga*. Sast. R. Adolfs, V. T. Cepfs, M. Gārlefs u.c. Rīga: K. Širrena biedrība, 2001, 177. lpp.

²² Loeber, A.D. *Chronik der Deutsch-Reformierten Gemeinde in Riga, 1933–1941*. Hamburg, 1989, S. 31.

Rīgas reformātu draudze prata piesaistīt akadēmiski izglītotu garīdzniecību – R. Abramovskis pasniedza Herdera institūtā Rīgā, un tās iecienīts sprediķotājs bija slavenā reliģiju pētnieka Rūdolfa Oto skolnieks Gustavs Menšings, kas, pasniedzams Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātē, veicināja interesi par fenomenoloģisko reliģiju pētniecības metodi.²³ E. Gelderbloms (mācītājs Rīgas draudzē no 1923. gada līdz savai nāvei 1928. gadā) bija izslavēts orators, par kura sprediķošanas mākslu atzinīgi vārdi rakstīti arī latviešu presē.²⁴

1933. gada martā Rīgas reformātu draudze svinēja savas baznīcas 200 gadu pastāvēšanas svētkus, kuros piedalījās arī Lietuvas reformātu baznīcas superintendents profesors Jakubenas. Tajā laikā oficiāli draudzē bija 1000 locekļu.²⁵

Tas gan nesaskan ar tautas skaitīšanas datiem, saskaņā ar kuriem 1930. gadā Latvijā bija 925 reformāti, 1935. gadā – 895.²⁶ Šie dati gan nav precīzi, jo iedzīvotāji, kuri skaitīšanas brīdī nepiederēja ne pie vienas draudzes, tika uzskatīti par piederīgiem konfesijai, kurā kristīti. Tomēr nelielais skaits reformātiem nebija šķērslis iegūt tiesības būt starp tām reliģiskām grupām, kurām valsts deleģēja tiesības izpildīt laulību ceremonijas ar civiltiesiskām sekām.²⁷

Rīgas draudzē bija arī latviešu izcelsmes cilvēki – par to liecina daži draudzes nodevu grāmatā atrodami latviskie vārdi un uzvārdi: Jānis Mitra, Marta Osoliņa, Pēteris Plapis.²⁸ Protams, jāņem vērā arī baltvācu asimilācija – Latvijā auga etniski jaukto ģimeņu skaits (ap 30%).²⁹ Asimilācijas un emigrācijas rezultātā baltvācu skaits samazinājās. Šī iemesla dēļ Jelgavas reformātu draudze

²³ Ķiploks, E. Reformātu baznīcas Latvijā. *Ceļa Biedrs*. 1980, 9: 147.

²⁴ E. Gelderbloma nekrologos atrodam šādus vērtējumus: “Viņš piederēja Rīgā pie labākiem kanceles runātājiem” (Mācītājs Dr. Ernsts Gelderbloms. *Svētdienas Rīts*. 1928, 16: 124); “Liela domu skaidrība, stiprā pārliecība, runas plastiskā uzbūve, kur katrs vārds likās izvēlēts, tas viss bija kā mākslinieka darbs.” (Ozoliņ, El. Mācītāja Dr. Ernsta Gelderbloma piemiņa. *Latvis*. 1928, 1961: 5).

²⁵ Reformēto draudzes jubileja. *Svētdienas Rīts*. 1933, 13: 102.

²⁶ Dūnis, V. Latvijas iedzīvotāju konfesionalais stāvoklis. Grām.: *Baznīcas kalendārs 1937. gadam*. Rīga: Evanģēliski luteriskās baznīcas virsvaldes izdevums, 75. lpp.

²⁷ Šīs tiesības saglabātas arī autoritārā režīma laikā pieņemtajā Civillikumā (1937. g.), bet nav vairs iekļautas šobrīd spēkā esošajā Latvijas otrās neatkarības periodā atjaunotajā Civillikuma versijā.

²⁸ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 1370. f., 1. apr., 2549. l., 1.–7. lp.

²⁹ Dribins, L., Spāritis, O. *Vācieši Latvijā*, 72. lpp.

niķuļoja jau pirms masveida izceļošanas 1939. gadā. 20. gs. trīsdesmito gadu beigās tajā bija palikuši septiņi cilvēki un dievkalpojumi notiek reizi gadā.³⁰

Latvijas vācu reformātu draudžu pastāvēšanas noslēdzošais posms ir sarežģīts un neviennozīmīgs. Tas saistīts ar baltvācu kopienas piespiedu pārcelšanos uz Vāciju 1939. gadā. Vācu evaņģēliski luterisko draudžu savienība, kurā līdz šim bija 52 draudzes, pārtrauca savu darbību.³¹ Luteriskās baznīcas virsvalde pārrunāja jautājumu par vācu draudzēm vienā no savām sēdēm, un šo pārrunu rezultāts īsi atreferēts laikrakstā "Rīts" – "turpmāk Latvijā vācu draudžu vairs nebūs".³²

Arhīvā saglabājusies arhibīskapa T. Grinberga 1940. gada 2. februārī parakstīta izziņa Baznīcu un konfesiju departamentam par to, ka Rīgas vācu reformātu draudzes pārstāvji labprātīgi nodevuši draudzes nekustamos īpašumus baznīcas virsvaldei un līdz ar to draudze uzskatāma par likvidētu.³³

Vienlaikus jaušams departamenta spiediens, jo izziņa ir atbilde uz departamenta direktora E. Dimiņa 4. janvāra vēstuli, kurā prasīts, lai baznīcas virsvalde nekavējoši paziņotu, vai uzskata evaņģēliski luterisko baznīcu par reformātu tiesību pārņēmēju un vai īpašumi Rīgā un Jelgavā ir pārņemti.³⁴ Par Jelgavas Reformātu baznīcas tālāko likteni luterāņu oficiozā "Svētdienas Rīts" atrodama īsa ziņa, ka baznīcas virsvalde dievnamu nodevusi lietošanā Mārtiņa Lutera draudzei.³⁵

Dievkalpojumi Rīgas Reformātu baznīcā turpinājās arī pēc draudzes formālās slēgšanas. Par to "Jaunākās Ziņas" atrodama skopa ziņa, ka, tā kā Rīgā dzīvo neliels skaits Šveices, Dānijas, Norvēģijas vācu tautības reformātu, luteriskās baznīcas virsvalde viņiem atļāvusi noturēt dievkalpojumus vācu valodā Reformātu baznīcā luterāņu prāvesta Vilhelma Rozenieka vadībā.³⁶ Ar šādu informāciju mēģināts radīt iespaidu, ka palikušās reformātu grupas locekļi ir ārzemnieki, bet tas ir pretrunā ar citām vēstures liecībām. Rīgas prefektūras uzraugs Dudums pēc 1940. gada 12. maijā apmeklētā draudzes dievkalpojuma ziņoja, ka baznīca ir bijusi pārpildīta. Prāva daļa baznīcēnu

³⁰ Jelgavas baznīcas gadsimtu gājumā. *Zemgales Balss*. 1939, 268: 7.

³¹ Uzsākta vāciešu baznīcu un kapsētu pārņemšana. *Jaunākās Ziņas*. 1939, 258: 10.

³² Vācu draudžu vairs nebūs. *Rīts*. 1939, 298: 7.

³³ LVVA, 1370. f., 1. apr., 2549. l., 16. lp.

³⁴ Turpat, 20. lp.

³⁵ *Svētdienas Rīts*. 1940, 28: 226.

³⁶ Dievkalpojumi vācu valodā vairs nenotiks. *Jaunākās Ziņas*. 1939, 292: 12.

(90%) bija sievietes, vairums gados vecas. Lielākā daļa bijusi vācieši, kuri nav atsacījušies no Latvijas pavalstniecības un palikuši.³⁷

Organizācija "Latviešu – lietaviešu vienība" 1939. gada 11. novembra vēstulē Baznīcu un konfesiju departamentam lūdza nodot draudzes mantu draudzes lietuviešiem, motivējot lūgumu ar to, ka draudzē ir daudz lietuviešu, kuri bija, ir un paliks Latvijas pilsoņi.³⁸

1940. gada 2. februārī departamentā ieradās Šveices ģenerālkonsuls L. Štreifs un profesors H. Volfs un kā Rīgas reformātu draudzes pārstāvji paziņoja, ka draudze nav likvidējusies, kā arī norādīja uz draudzes viedokli, – tā kā ar 1922. gada 5. janvāra likumu Vidzemes konsistorijas vietā tika izveidota baznīcas virsvalde, kurā nebija reformātu nodaļa, draudze ir pilnīgi patstāvīga.³⁹

Baznīcu un konfesiju departamenta direktors E. Dimiņš nenoliedza iespēju dibināt jaunu reformātu draudzi, bet bez īpašuma tiesību atjaunošanas. Citā E. Dimiņa parakstītā dokumentā pavid ieteikums izveidot atsevišķu dievgaldnieku kopu ārzemniekiem, kas gan esot nevis departamenta, bet baznīcas virsvaldes kompetencē.⁴⁰ Atteikumu atzīt agrākās draudzes tālāku eksistenci viņš pamatoja ar diviem argumentiem: pirmkārt, draudze 1937. gada 12. aprīlī iesniegusi Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas virsvaldei padotības deklarāciju. Saskaņā ar Likumu par evaņģēliski luterisko baznīcu vietējās draudzes likvidēšanās gadījumā tās īpašumi pāriet baznīcas rīcībā. Tā kā draudzes mācītājs R. Abramovskis ieradies baznīcas virsvaldē un paziņojis par draudzes likvidāciju, tad šis nosacījums stājies spēkā; otrkārt, saskaņā ar cariskās Krievijas likumdošanu vācu reformātu draudzes bijušas pakļautas luteriskajai baznīcai.⁴¹

Šai varas iestāžu attieksmei ir divi galvenie cēloņi:

1) Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības pret etniskām minoritātēm vērsta politika – daļēji tika nacionalizēti privātīpašumi, pastiprināti ierobežojumi mazākumtautību skolām, un kultūras iestādēm. Baltvācu kā ietekmīgas minoritātes klātbūtne traucēja īstenot dzīvē nacionālistisko lozungu "Latviju latviešiem". Diskriminācijai bija ne tikai idejiski, bet arī ekonomiski cēloņi,

³⁷ LVVA, 1370. f, 1. apr., 2549. l., 9. lp.

³⁸ Turpat, 39. lp.

³⁹ Turpat, 23.–26. lp.

⁴⁰ Turpat, 12.–14. lp.

⁴¹ Turpat, 11. lp.

kas saistīti ar baltvācu lielo lomu ekonomikā – 1935. gadā no 922 lielajiem rūpniecības uzņēmumiem 15,7% piederēja vāciešiem, tie ražoja 36,7% produkcijas.⁴²

Nav brīnums, ka konkurences apstākļos daļa sabiedrības baltvācu izceļošanu uzņēma ar gandarījumu.

2) Latvijas varas iestāžu vēlme pēc iespējas precīzāk izpildīt hitleriskās Vācijas izstrādātos baltvācu repatriācijas plānus, lai izvairītos no konfliktiem ar lielvaru. Vācijas nodoms bija neatstāt Baltijā nekādas baltvācu kopienas atliekas. Kā savā runā nepārprotami lika saprast nacionālsociālistiskās partijas ārlietu nodaļas vadītājs Alfrēds Rozenbergs, baltvāciešiem bija uzdevums piedalīties iekaroto Polijas novadu pārvācošanā, pārvērošot tos “par istu vācu zemi”.⁴³

Latvijas politiķi, skaidrojot repatriācijas iemeslus, pakalpīgi propagandēja Vācijas oficiālo versiju – “vācu tautības drumstalās ir slēpies starpvalstisks traucējumu cēlonis. Pārvietošanās tagad iespējamais konfliktu dīgļus likvidē” (tieslietu ministra H. Apsīša teiktais).⁴⁴

Latvijas un Vācijas politiķu un viņu ideju propagandistu radītā noskaņa iespaidoja jebkuras palicēju grupas, arī draudžu, stāvokli, jo palicēji tika stigmatizēti kā atkritēji.

Līdz ar Latvijas atstāšanu daudzu izceļotāju traģiskie likteņi vēl vairāk sarežģījās. Piemēram, Rīgas reformātu mācītājs R. Abramovskis, kas pēc izceļošanas strādāja Austrumprūsijā, bija starp tiem, kuri 1945. gada februārī tika deportēti uz Krieviju un gāja bojā bada un sala dēļ.⁴⁵

Reformātu tradīcija 1940.–1990. gadā: identitātes piespiedu transformācija

Par reformātu darbību pirmās padomju okupācijas laikā (1940. un 1941. g.) nav daudz ziņu. Arhīvā saglabātā padomju Latvijas Konfesiju centrālās pārvaldes lietā “Dažādi draudžu un garīdzniecības saraksti” reformātu draudze luteriskās baznīcas Rīgas pilsētas iecirkņa draudžu sarakstā nav minēta.⁴⁶

42 Dribins, L., Spārītis, O. *Vācieši Latvijā*, 71. lpp.

43 Rozenbergs par Baltijas vāciešu uzdevumiem. *Jaunākās Ziņas*. 1939, 275: 7.

44 Vācu aizceļošana neskārs mūsu tautsaimniecības intereses. *Jaunākās Ziņas*. 1939, 247: 6.

45 Ķīploks, E. *Reformātu baznīcas Latvijā*, 147. lpp.

46 LVVA, 1370. f., 1. apr., 2793. l., 40. lp.

Profesora Dītriha Lēbera (savulaik iesvētīts Rīgas reformātu draudzē) sarakstītajā Rīgas reformātu draudzes hronikā minēts, ka 1940. gada 23. jūlijā notikusi draudzes kopsapulce, kurā sniegts gada pārskats un pārrunāts mācītāja vēlēšanu jautājums. Draudze nolēma atlikt konkrēta lēmuma pieņemšanu un lūdza V. Rozenieku turpināt izpildīt mācītāja pienākumus.⁴⁷

1942., 1943. un 1944. gada luteriskās baznīcas kalendāros ievietotajā draudžu sarakstā ir īsa informācija par evaņģēlisko reformātu draudzi, kā mācītāju minot Gustavu Šaurumu. Draudzes locekļu uzskaites kartītēs atrodami ebreju tautības personu vārdi (kā dzīves vietas adrese uzrādīts arī geto),⁴⁸ taču, tā kā daļa šo cilvēku kristietībā konvertējušies jau agrāk, tad ebreju piederība reformātu draudzei visos gadījumos nav skaidrojama kā mēģinājums glābties no holokausta, bet arī kā asimilācijas procesa rezultāts.

Otrais pasaules karš vēl vairāk nostiprināja radušos pārrāvumu lokālajā reformātu tradīcijā – kara laikā Jelgavas reformātu dievnams tika nopostīts, un pēc kara to nojauc, tā vietā uzceļot skolu.⁴⁹

Rīgas reformātu draudze pēckara gados piedzīvoja lokālās reliģiskās identitātes transformāciju, jo, tai pievienojot vairākas skaitliski nelielas draudzes, kopā saplūda dažādas kristīgās tradīcijas. 1949. gadā pēc Reliģijas kultu lietu padomes pilnvarotā norādījuma baznīcas virsvalde deva rīkojumu apvienoties Reformātu, Brāļu un Betlēmes ev. luteriskajām draudzēm. Apvienotās draudzes mācītāja pienākumi tika uzticēti Haraldam Kalniņam. Jau agrāk – no 1940. gada – H. Kalniņš bija palīdzējis vadīt dievkalpojumus vācu valodā Reformātu baznīcā.⁵⁰ Draudzē noritēja aktīva darbība, par ko liecina, piemēram, fakts, ka 1950. gadā dievkalpojumi tika noturēti vidēji katru otro vakaru.⁵¹

Haralda Kalniņa vadībā draudze turpināja vēsturiskos kontaktus ar Lietuvas reformātiem. Piemēram, 1954. gadā H. Kalniņš piedalījās Lietuvas reformātu ģenerālsuperintendentā A. Šernaša 40 darba un 70 dzīves gadu svinībās.⁵²

⁴⁷ Loeber, A.D. *Chronik der Deutsch-Reformierten Gemeinde in Riga, 1933–1941*, S. 58.

⁴⁸ Draudzes locekļu uzskaites kartītes (Rīgas ev. luteriskās Reformātu – Brāļu draudzes rīcībā esošie dokumenti).

⁴⁹ *Jelgavas baznīcas*. Rīga: Izglītība, 1992, 6. lpp.

⁵⁰ Talonen, J. *Church under the Pressure of Stalinism*. Helsinki: Historical Society of Northern Finland, 1997, p. 81.

⁵¹ Rīgas ev. lut. Brāļu draudzes protokolu grāmata, 1949. g. 11.09.–1954. g. beigām, 61. lpp. (Rīgas ev. luteriskās Reformātu – Brāļu draudzes rīcībā esošie dokumenti).

⁵² Turpat, 187. lpp.

Tomēr kopumā draudzes identifikācija ar reformātu tradīciju bija nomināla, kas ir likumsakarīgi. Kā raksta vācu sociologs Norberts Eliass, "daudz kas no tā, kas noticis ar aizgājušām paaudzēm un kas turpina dzīvot kolektīvā atmiņā, grupas Mēs tēlā mainoties grupas identitātei un līdz ar to Mēs tēlam, mainās vai zaudē jēgu".⁵³

Draudzes iekšējā dzīvē dominēja piētisms, kas saistīts gan ar H. Kalniņa personību, gan likvidētajās Brāļu un Betlēmes draudzēs valdošo tradīciju. Draudzes locekļu kandidātiem bija rakstiski jāformulē sava kristīgā pārliecība. Šādi formulējumi izlasāmi dažos iesniegumos, kas uzieti ev. lut. Reformātu – Brāļu draudzes dokumentos.⁵⁴

Izvirzītie kritēriji draudzes locekļu uzņemšanai acīmredzot izraisījuši diskusijas un vienā no Reformātu – Brāļu draudzes pilnsapulcēm H. Kalniņš skaidro, ka "ne aiz iedomības draudzē netiek viegli uzņemti jauni draudzes locekļi, bet gan tādēļ, lai draudzē neienestu seklumu un staigāšanu no draudzes uz draudzes".⁵⁵

1957. gadā pēc atgriešanās no izsūtījuma par draudzes mācītāju kļuva A. Freijs, un līdz ar to draudzes reliģiskā dzīve tika virzīta Latvijas luterānismā dominējošo tradīciju gultnē. Vienlaikus pastiprinājās varas iestāžu represīvā politika, kuras rezultātā draudzei atņēma dievkalpojumu telpas, iekārtojot rūpnīcas "Melodija" studiju. Sākumā tās ierīkošanai tika izraudzīta katoļu Marijas Magdalēnas baznīca, un Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja ar tolaik tradicionālo frāzi "pēc darbaļaužu lūguma" 1962. gada 10. janvārī pieņēma lēmumu par ēkas pārņemšanu. Tomēr katoļu draudzei izdevās savu baznīcu nosargāt, tāpēc varas iestādēm bija jāmeklē citas telpas. 1964. gada 15. septembrī Rīgas Kirova rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieks A. Vasiļjevs pieprasīja ev. lut. Reformātu – Brāļu draudzei nekavējies veikt baznīcas remontu 55 000 rubļu kopapjomā. Tā

⁵³ Элиас, Н. Общество индивидов. Москва: Практис, 2001, с. 312.

⁵⁴ Piemēram, vienā no šiem iesniegumiem piētismam raksturīgā stilistikā rakstīts: "Nomirusi sev un grēkam, saņēmusi Svētā Gara kristību garā un patiesībā, kļuvusi jauns radījums Jēzū Kristū, es nedzīvoju vairs sev." (Olgas Aprānes iesniegums (14.07.1956). Rīgas ev. lut. Reformātu – Brāļu draudzes ienākošie raksti, 1954–1956 (Rīgas ev. luteriskās Reformātu – Brāļu draudzes rīcībā esošie dokumenti)).

⁵⁵ 1954. gada 7. marta draudzes pilnsapulces protokola noraksts. Reformātu – Brāļu draudzes izejošie raksti, 1952–1953 (Rīgas ev. luteriskās Reformātu – Brāļu draudzes rīcībā esošie dokumenti).

kā draudze šīs prasības izpildīt nespēja, tā bija spiesta pārcelties uz bijušo metodistu baznīcu Slokas ielā 6.⁵⁶

20. gadsimta deviņdesmitie gadi: pozicionēšanās jaunajos sociālpolitiskajos apstākļos

Krasās sociālpolitiskās pārmaiņas skāra arī Rīgas ev. lut. Reformātu – Brāļu draudzi (pašreizējais mācītājs Juris Čālitis), kura atguva savu vēsturisko dievnamu. Draudze ir Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas sastāvā, taču, būdama Pasaules Reformātu baznīcu alianses (PRBA) locekle, tā ir saglabājusi saikni ar pagātni.⁵⁷

Saskaņā ar 75 miljonus ticīgo apvienošās alianses satversmi piederība pie šīs organizācijas neierobežo tās locekļu attiecības ar citām baznīcām un starpbaznīcu organizācijām.

Sabrūkot PSRS atkal turpinājās reliģisko grupu fragmentācija. Latvijā sāka veidoties neatkarīgas reformātu draudzes. 1990. gadā Reliģijas lietu departamenta direktors Arnolds Kublinskis reģistrēja iesniegto Latvijas reformātu baznīcas satversmi.⁵⁸

Praktiski šāda reliģiska apvienība neeksistēja, jo deviņdesmito gadu sākumā pastāvēja tikai viena reformātu draudze, kuras pirmais mācītājs bija agrākais luterāņu palīgmācītājs Ivars Muravskis. Apvienības reģistrācija bija iespējama periodā, kad no padomju laika pārmantotā ierēdniecība, kas nodarbojās ar reliģisko organizāciju reģistrāciju, pielāgojoties jaunajiem apstākļiem, centās parādīt maksimālu atvērtību reliģisko organizāciju darbībai. Vēl viens vērā ņemams faktors bija pavērusies iespēja atgūt agrāk atņemtos reliģisko organizāciju īpašumus. Sākotnēji uz Rīgas Reformātu baznīcu pretendēja arī jaunā reformātu draudze, kas gan juridiski nebija iespējams, jo pirms 1940. gada baznīcas ēka

⁵⁶ Tīmpa, J. Vēsturiska izziņa par Reformātu baznīcu. Reformātu – Brāļu draudzes ienākošie dokumenti no 1995. gada (Rīgas ev. luteriskās Reformātu – Brāļu draudzes rīcībā esošie dokumenti).

⁵⁷ PRBA pārskatos kā Latvijas reformātu baznīcas iestāšanās laiks minēts 1925. gads, taču PRBA ģenerālpadomes protokolos ziņas par šādu lēmumu nav atrodamas. 1925. gada protokolos minēta Lietuvas reformātu baznīcas uzņemšana (Weil, J. Elektroniskā vēstule V. Tēraudkalnam. 2001, 24. aug.).

⁵⁸ Par Latvijas reformātu baznīcas satversmes reģistrāciju. Reliģisko lietu pārvaldes lieta "Rīgas Reformātu draudze".

bija pārgājusi luterāņu īpašumā. Pats I. Muravskis, uzsākot uzņēmējdarbību, līdzdalību reformātu draudzē pārtrauca. Daudz būtiskāks iespaids uz reformātu tradīcijas tālāku attīstību Latvijā ir 1991. gadā dibinātās reformātu Bībeles draudzes mācītājam Alvim Saukam. Viņa vadītās draudzes locekļu daļa sākotnēji piederēja pie atjaunotās luterāņu Pētera draudzes. Tās dievkalpojumi notika dzīvoklī, kas radīja labvēlīgu vidi liturģiskiem eksperimentiem. Vēlāk no šī kodola izveidojās neatkarīga draudze, kura atdalījās no luterānisma. 1999. gada septembrī izveidojās vēl viena – Mārupes reformātu draudze.⁵⁹ 2000. gadā juridiski tika reģistrēta draudze Bolderājā, kuras dibinātāji ir gan latvieši, gan krievi.⁶⁰

Latvijas jaunās reformātu draudzes ir piemērs tam, ka cilvēku reliģiskajā izvēlē noteicošie ir nevis dogmatiski meklējumi, bet dievkalpojumu un citu reliģiskā grupā notiekošo socializācijas formu atbilstība emocionālām, estētiskām un citām indivīda prasībām.⁶¹

Dogmas veidojas vēlākā identitātes konstruēšanas procesa gaitā. Svarīga loma lokālās reformātu identitātes transformācijā ir 1998. gadā ar amerikāņu atbalstu dibinātajam Rīgas reformātu teoloģiskajam semināram. Jaunās reformātu draudzes starptautiskajos kontaktos un reliģiskajā praksē vairāk orientējas uz anglosakšu protestantisma konservatīvā spārna – evaņģelikālisma pieredzes pārņemšanu.⁶² Tās ir teoloģiski konservatīvas, bet sociāli atvērtākas nekā vairums Latvijas baptistu (nav ierobežojumu attiecībā uz alkohola lietošanu, dejošanu un citām izklaides formām).

Sākotnēji jaunā Rīgas reformātu grupa mēģināja veidot ciešāku saikni ar PRBA, taču tas neizdevās. PRBA ģenerāļsekretārs Mīlans Opočenskis, kas bija personiski iestājies par vēsturiskās Reformātu baznīcas atdošanu atpakaļ draudzei, raksta: "PRBA neveicina un neatbalsta šķeltniecisku grupu izveidi.

⁵⁹ Dupurs, M.. Elektroniskā vēstule V. Tēraudkalnam. 2002, 25. marts.

⁶⁰ Reliģisko lietu pārvaldes lieta "Rīgas reformātu Jēzus Kristus Pestītāja draudze".

⁶¹ Tas, piemēram, parādās intervijā ar kādu reformātu draudzes locekli, kas savu izvēli saista ar mūziku un socializācijas pakāpi: "mani nebaro tā dziedāšana, ko es varu iegūt tradicionālā baznīcā, jo tā man nedod prieku un brīvību (..) Mēs vairs nedalāties tik skaudri mācītājā un draudzē, jo esam visi kopā viena vienība." (Reformātu Bībeles draudze. *Ej*. 1996, 2: 6)

⁶² J. Rokpelnis jauno reformātu draudžu identitātes veidošanās procesu raksturo kā virzību no kalvinistiska bapstisma uz tradicionālāku kalvinismu (Valda Tēraudkalna saruna ar Jāni Rokpelni, 2001, 1. aug.). Kalvina sludināto reformācijas ideju ietekmē atradās viens no 17. gs. britu baptistu novirzieniem – atsevišķie baptisti.

Dažas konservatīvo aprindu un fundamentālistu grupas no Nīderlandes, ASV un citām zemēm ir aktīvas dažās Austrumeiropas valstīs (Krievijā, Ukrainā, Lietuvā). To aktivitātes daļēji veicina šķelšanos reformātu draudzēs.”⁶³

Vēsturiski veidojušās atšķirības kristietības novirzienu pasaules redzējumos bieži apgrūtina ekumenisko dialogu un veicina stereotipu konstruēšanu gan pasaulē, gan Latvijā. Reliģisko organizāciju fragmentācijas process un ar to saistītā ideju cīņa ir neizbēgama sociālā realitāte. Nākotne rādīs, vai lokālo reliģisko identitāšu konstruēšanās procesā parādīsies jauni pavērsieni. Taču jau tagad var sacīt, ka cilvēku izvēli par labu kādai tradīcijai noteiks nevis dogmatiski motīvi, bet tieksme pēc iedrošinājumu un harmoniju nesošas kopības.

Valdis Tēraudkalns

The Reformed Tradition on the Territory of Latvia in the 20th Century

Summary

The past of the Reformed tradition in Latvia is not a well-known part of our history. The first Reformed congregation in Riga was registered in 1590 and it used St. Jacob's Church for worship. In the Duchy of Kurzeme (Courland) Reformed Christians appeared around 1645 and they were able to gather in the Reformed hall of Mitau (Jelgava) Castle. Nobles were afraid to involve Latvian peasants in the Reformed congregation because Reformed churches were autonomous and the principle of self-governance would create an independent social space for Latvians. In the 18th century Reformed church buildings were built in Jelgava and Riga and with Kurzeme and Vidzeme becoming part of the Russian Empire the Reformed faith was able to gain a more stable legal status, however, it was integrated in the Lutheran Church.

At the end of the 19th century a group of Lithuanian Reformed believers emerged in Riga, which gradually transformed itself into an independent congregation. The number of German adherents of the Reformed faith slowly diminished due to the aging of the Baltic German population. The First World War caused a further shrinking of the Reformed circles because many foreign citizens belonging to this division of Christianity left the Baltic region. During

63 Opocensky, M.. Vēstule V. Tēraudkalnam. 2001, 13. apr.

the inter-war period Reformed congregations experienced a peaceful period of work which was interrupted by the rise of an authoritarian regime, which was hostile to ethnic minorities (especially Baltic Germans) and smaller religious groups as obstacles to constructing an imagined Latvian Church. In 1939 when the Nazi government forced other Eastern European and Baltic countries to initiate emigration of their Baltic German population the Reformed church buildings in Jelgava and Riga were given to the Lutheran Church. Attempts to secure a legal basis for Reformed churches were stopped by the Latvian authorities who viewed Hitler's plan as a way of dealing with the economically powerful Baltic German presence.

With the Soviet occupation the Reformed Church faced a further transformation of its identity. Starting with 1949 the remaining Reformed church hall in Riga was used by a united congregation that was influenced by the Pietist–Moravian Brethren piety. In 1964 the church building was taken away from the congregation to be returned in the nineties when religious freedom in Latvia was restored again. This final period is characterised as the emergence of independent Reformed congregations (four in 2003, all in Riga or its suburbs), which are orientated towards the value systems and theology of American conservative Protestantism. These groups have found followers among those who otherwise enjoy democratic structures and more contemporary music practised in Baptist churches but at the same time feel that the stigmatised Puritan behaviour code of many of these churches (three big don'ts – no smoking, no drinking, no dancing) is not acceptable to them. The changing character of religious identities and fragmentation linked with it is an inescapable social reality, and the future will show us what the next new turns in the construction process of these identities will be.